

АВТ
Г 70

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
Імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ГОРОДИСЬКИЙ Олександр Миколайович

УДК 343.977

**КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ
РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПРИХОВУВАННЯМ
ВАЛЮТНИХ ЦІННОСТЕЙ**

Спеціальність 12.00.09. - кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків - 1998

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми.

Система зовнішньоекономічних і валютних відносин є одним з найважливіших елементів економіки України, її економічної безпеки. В умовах економічних перетворень, формування ринкових відносин в Україні, зовнішньоекономічна діяльність покликана виконувати функцію залучення валютних коштів, що згодом служать для формування і використання централізованих і децентралізованих валютних фондів.

Сфера обігу валютних цінностей в Україні регулюється рядом правових актів: Законом України «Про зовнішньоекономічну діяльність», Законом України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті», Декретом Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» та ін.

Здійснювана з кінця 80-х років лібералізація зовнішньоекономічних зв'язків призвела до виникнення цілком нової для економіки проблеми значного відтоку з країни валютних коштів. За наявними оцінками, суми в вільно конвертованій валюті, розміщені за кордоном і реально підконтрольні українським юридичним і фізичним особам, сягають мільярдів доларів. Так, за даними Центру громадських зв'язків Головного Управління по боротьбі з організованою злочинністю МВС України на початок 1996р., в Україну не повернуто близько 4 млрд.долл. США, близько 2 млрд.долл. США знаходяться за кордоном внаслідок бартерних контрактів. Таким чином, можна говорити про формування системи відтоку валютних ресурсів з України, головне місце в якій, належить зовнішньоторговельним операціям.

Володіючи об'єктивно більшими можливостями позитивного впливу на розвиток економіки і її інтеграцію в світове економічне співтовариство, система зовнішньоекономічної діяльності і валютного регулювання в той же час зазнає на собі протиріччя внаслідок недосконалості економічних концепцій, ряду правових положень, недостатнього рівня професіоналізму працівників контролюючих органів, а також наявності зловживань як з боку працівників цих органів, так і суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

В юридичній літературі до початку 90-х рр. проблематиці валютного регулювання, внаслідок значної її ідеологізації і існування державної валютної монополії, приділялося недостатньо уваги. Кримінальна відповідальність за порушення законодавства про валютне регулювання в вигляді незаконного відкриття або використання за межами України валютних рахунків, приховування валютної виручки була встановлена в 1993р. Дана обставина зумовила відсутність наукових досліджень методики розслідування посягань на валютні ресурси держави. Можна стверджувати, що в криміналістиці утворився істотний пробіл в розробці методик

розслідування злочинів, що вчиняються в зовнішньоекономічній сфері.

З початком процесу економічних перетворень в Україні, появою великої кількості недержавних суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності, приватних експортерів і імпортерів, загострення кримінальної ситуації зажадали проведення правових досліджень раніше невідомих процесів. Теоретичну базу для цього склали наукові праці криміналістів в області методики розслідування корисливих злочинів, що вчиняються в сфері економіки. (див. перелік джерел, що використувувалися).

В окремих роботах лише порушуються питання злочинних посягань на валютні цінності (В.Д. Ларичев «Преступления в кредитно-денежной сфере и противодействие им». - М., 1996, с. 33-49). Кримінологічним аспектам зовнішньоекономічної діяльності присвячені дослідження В.М. Поповича («Міжнародні економічні відносини : кримінологічний аспект» під ред. Шакуна В.І., Мельника П.В., Поповича В.М. - К., 1997. - с. 69-116).

Виникла об'єктивна необхідність у встановленні кримінальної відповідальності за незаконне відкриття або використання валютних рахунків за межами України, а також за приховування валютної виручки (ст. 80¹ КК) і в зв'язку з цим розробки криміналістичної характеристики і основних положень методики розслідування даного вигляду злочину.

Викладене створило передумови для проведення наукового дослідження актуальної теми, обраної для даної дисертації.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами.

Вибраний напрямок дослідження базується на планах наукових досліджень Національної юридичної академії України ім. Я. Мудрого та кафедри криміналістики згідно з Комплексною цільовою програмою боротьби зі злочинністю на 1996-2000 роки, затвердженою Указом Президента України 17.09. 96р.

Об'єкт дослідження складають: законодавство, що регулює відносини валютного обігу в зовнішньоекономічній діяльності і діяльність правоохоронних органів в розслідуванні злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей; зовнішньоекономічна діяльність суб'єктів підприємництва; практика діяльності органів дізнання і досудового слідства по розслідуванню злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей.

Предметом дослідження є сутність механізму злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей, процесу виявлення їх ознак (слідів), формування на цій основі криміналістичної характеристики і особливостей розкриття посягань на валютні ресурси держави і їх розслідування.

Мета та задачі дослідження. Дослідження має на меті на основі теорії криміналістичної методики, узагальненої практики зовнішньоекономічної діяльності, аналізу слідчої практики, розробити криміналістичну характеристику і на її основі виділити основні положення розслідування злочинів, пов'язаних з приховуван-

ням валютних цінностей.

Значена мета визначила наступні завдання дослідження:

1. Вивчити основні положення правового регулювання, практики обігу валютних коштів в процесі зовнішньоекономічної діяльності.
2. Проаналізувати практику документообігу у зовнішньоекономічній діяльності.
3. Вивчити зарубіжне законодавство, стосовно предмета дослідження.
4. Узагальнити нормативно-правові акти, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність, систему валютного регулювання.
5. На підставі вивчення матеріалів кримінальних справ, судових експертиз, опублікованої слідчої практики, статистичних даних встановити механізм та способи скоєння злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей, їх ознаки.
6. Розробити й описати криміналістичну характеристику злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей та її елементів.
7. Систематизувати способи скоєння злочинів, їх ознаки, як сліди даних діянь.
8. Визначити основні криміналістичні положення розгляду матеріалів про ознаки злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей та їх розкриття.
9. Розробити рекомендації щодо висунення слідчих версій, планування розслідування.
10. Виділити особливості провадження слідчих дій (огляд документів, обшук, виїмка, судові експертизи).

Емпірична база дослідження.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження складають: результати вивчення матеріалів кримінальних справ про злочини, пов'язані з приховуванням валютної виручки, розглянутих Кримським республіканським судом, а також Вінницьким, Волинським, Дніпропетровським, Донецьким, Запорізьким, Луганським, Миколаївським, Чернігівським обласними судами; результати вивчення близько 130 кримінальних справ, порушених за ст. 80¹ КК України слідчими органами внутрішніх справ і прокуратури Луганської, Миколаївської, Дніпропетровської, Запорізької, Донецької, Івано-Франківської і Харківської областей; узагальнення матеріалів означених кримінальних справ, понад 80 матеріалів про відмову в порушенні кримінальних справ з ознаками приховування валютної виручки; експертні провадження і висновки фахівців лабораторії судово-економічних досліджень по кримінальним справам про приховування валютної виручки, вивчені в Харківському НДІ судових експертиз; результати узагальнення близько 200 кримінальних справ про контрабанду валютних цінностей (ст. 70 КК) і ухилення від оподаткування (ст. 148² КК, що кваліфікуються за сукупністю з приховуванням валютної виручки), а також про незаконні валютні операції (ст. 80 КК), що мають схожий предмет посягання; узагальнення опитування слідчих і прокурорських працівників, в тому числі тих, що навчалися в Інституті підвищення кваліфікації Генеральної прокуратури України (див. Право України, 1997, №8, с. 90-93; Вісник

Академії правових наук України, 1997, №3 (10) с.156-163) та ін.

Наукова новизна одержаних результатів. Наукова новизна дослідження визначається тим, що на монографічному рівні вперше, на базі основних положень теорії криміналістики, методики розслідування злочинів, шляхом використання даних суміжних галузей знання в галузі правознавства, теорії зовнішньоекономічної діяльності, здійснення банківських розрахунків, аналізу законодавчих актів, практики здійснення розрахунків в зовнішньоекономічній діяльності і розподілу валютної виручки, спираючись на практичний досвід слідчого апарату в дисертації обґрунтована концепція і необхідність розробки криміналістичної характеристики і основних положень розслідування злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей: досліджена криміналістична проблема механізму злочинних посягань на валютні ресурси держави; розроблена система криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей; визначені її зв'язки з кримінально - правовим і кримінологічним аспектами даної проблеми; розроблена криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з приховуванням валютної виручки; здійснені нові підходи в дослідженні обстановки і умов скоєння злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей, на основі аналізу динаміки злочинних способів, їх особливостей в нинішніх умовах зовнішньоекономічної діяльності; представлена класифікація способів скоєння злочинів; надана криміналістична характеристика осіб, причетних до скоєння злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей; розроблена система ознак злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей; розроблені основні положення розгляду слідчими матеріалів про злочини; розроблені типові версії і рекомендації по плануванню розслідування; виділені особливості слідчих дій і тактичних операцій в справах про злочини, пов'язані з приховуванням валютних цінностей.

На захист виносяться такі положення, що в загальному вигляді можливо сформулювати наступним чином: 1. Основні теоретичні положення, пов'язані з проблемою розслідування приховування валютної виручки. 2. Тактико-методична концепція виявлення, розкриття і розслідування злочинів, пов'язаних з приховуванням валютної виручки.

Наукове і практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що дисертація являє собою методику розслідування злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей, що містить методичні рекомендації для практичної діяльності слідчих та оперативно-розшукових органів. В той же час робота створює основи для наступної розробки окремих криміналістичних методик в залежності від особливостей початкової слідчої ситуації, злочинних способів, осіб, причетних до скоєння злочину і т.і. Робота містить методичні рекомендації для слідчих і працівників органів дізнання, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність по виявленню, розкриттю і розслідуванню злочинів.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення і практичні рекомендації відображені в опублікованих роботах дисертанта, виступах на науково-практичній конференції (м. Луганськ, 1997р), конференціях, проведених Науково-дослідним інститутом вивчення проблем злочинності Академії Правових Наук України (м. Харків, 1996-97рр.), практичних семінарах прокурорських і слідчих працівників в Інституті підвищення кваліфікації прокурорських працівників в 1995-97рр., Університеті внутрішніх справ в 1997р.

Матеріали дисертації використовуються у викладанні спеціалізованого курсу «Методика розслідування економічних злочинів» Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого, в навчальному процесі курсу криміналістики Університету внутрішніх справ.

Публікації. Основні положення дисертації викладено у 4 наукових статтях, та 2 тезах.

Структура дисертації. Згідно з цілями, завданнями і предметом дослідження дисертація складається із вступу, трьох розділів, які включають одинадцять підрозділів, і висновку. У додатках до дисертації містяться: 1) рекомендації щодо удосконалення чинного законодавства; 2) схема, що показує систему взаємодії спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю з іншими державними органами в сфері інформаційного забезпечення. Повний обсяг дисертації складає 176 сторінок, обсяг додатків - 3 сторінки, а використаних літературних джерел - 15 сторінок (166 найменувань).

ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність проведеного в роботі дослідження в аспекті формування криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей та необхідності розробки методичних рекомендацій щодо розслідування злочинів даної категорії, визначені об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження, практичне значення одержаних результатів, теоретичні та нормативні основи, наукова новизна та положення, що виносяться на захист.

Розділ 1 «Сутність та криміналістична класифікація злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей» складається з двох підрозділів.

У першому підрозділі розглядається порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності та пов'язані з ним проблеми криміногенності.

Як показує вивчення практики валютного регулювання і контролю, узагальнення матеріалів кримінальних справ нормативно-правові акти недостатньо забезпечують всебічне і ефективне регулювання валютних відносин, що складаються в процесі зовнішньоекономічної діяльності.

На практиці складається ситуація, при якій багато учасників зовнішньоеконо-

мічної діяльності прагнуть будь-яким способом залишити частину або всю валютну виручку за межами України. Можна сказати, що в умовах економічних перетворень на Україні сформувалася система неповернення валютних коштів, а також переказу капіталів за кордон.

Однією з причин такого положення є недостатнє законодавче забезпечення зовнішньоекономічної діяльності, а також відсутність механізму повернення на Україну валютних коштів, що незаконно знаходяться за її межами. Зазначені вище законодавчі акти, регламентуючі зовнішньоекономічну діяльність і порядок розрахунків в іноземній валюті, залишають неврегульованими низку важливих положень, що стосуються порядку відкриття і використання суб'єктами підприємницької діяльності валютних рахунків за межами України, а також механізму повернення валютної виручки.

Створення правової системи регулювання порядку розрахунків в іноземній валюті в процесі зовнішньоекономічної діяльності і механізму повернення валютної виручки є одним з найважливіших чинників забезпечення повного і вчасного надходження валютної виручки від зовнішньоекономічних операцій на рахунки резидентів в уповноважених банках України.

У другому підрозділі визначені критерії класифікації і класифікація злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей.

Типовість слідчих ситуацій, покладена в основу класифікації, дозволяє виділити сім основних видів в залежності від форм даного злочинного посягання. Оскільки диспозиція ст. 80¹ КК містить три різні основні форми посягання, за скоєння будь-якого з яких може настати кримінальна відповідальність, найбільш повна їх класифікація може бути представлена в наступному вигляді: 1) відкриття незаконного валютного рахунку; 2) відкриття і використання незаконно відкритого валютного рахунку; 3) відкриття незаконного валютного рахунку і приховування валютної виручки; 4) відкриття і використання незаконно відкритого валютного рахунку, а також приховування валютної виручки; 5) використання незаконно відкритого валютного рахунку і приховування валютної виручки; 6) використання незаконно відкритого валютного рахунку; 7) приховування валютної виручки.

Способи скоєння злочинів також можуть бути покладені в основу криміналістичної класифікації, що дозволяє виділити злочини, скоєні способами, пов'язаними з: 1) неповерненням валютної виручки, в тому числі товарів і сировини, в Україну в різноманітних формах; 2) договірною зміною умов контрактів, в тому числі бартерних; 3) участю в зовнішньоекономічній діяльності фіктивних юридичних осіб; 4) участю в якості зарубіжного контрагента за зовнішньоекономічним контрактом оффшорних і власних іноземних юридичних осіб; 5) використанням незаконно відкритих валютних рахунків.

Кількість етапів (дій), направлених на скоєння даного злочину дозволяє кла-

сифікувати останні на одноетапні та багатоетапні.

Аналіз диспозиції ст. 80¹ КК дозволяє зробити висновок про те, що суб'єктами даного злочину є: службові особи підприємств, установ і організацій, діючих на території України; особи, що займаються підприємницькою діяльністю, незалежно від форм власності; будь-які інші особи, що є громадянами України і постійно проживають на її території. Виходячи з сказаного, класифікація за суб'єктом злочину прийме такий вигляд: 1) за посадою: злочини, вчинені службовими особами (директор, заст. директора, головний бухгалтер, заст. головного бухгалтера) підприємств, установ і організацій, діючих на території України; особами, що займаються підприємницькою діяльністю без створення юридичної особи; іншими особами, що є громадянами України і постійно проживають на її території; 2) за статусом і формою власності господарюючого суб'єкту: злочини, вчинені на підприємствах, установах, організаціях державної форми власності; підприємствах, організаціях колективної форми власності; підприємствах приватної форми власності; 3) по предмету діяльності господарюючого суб'єкту: злочини, вчинені на підприємствах - виробниках продукції, товарів, робіт, послуг; в торгових підприємствах; на підприємствах, що займаються посередницькою діяльністю; 4) по виду зовнішньоекономічних операцій: злочини, вчинені на підприємствах, що експортують товари, роботи, послуги; підприємствах, що імпортують товари, роботи, послуги; злочини, вчинені на підприємствах, що здійснюють бартерні (товарообмінні) операції; підприємствах, що здійснюють операції з давальницькою сировиною; підприємствах, здійснюючих міжнародні фінансові операції; 5) за мотивом злочину - злочини, вчинені: з корисним мотивом, що виявляється в бажанні особистого збагачення; в умовах складного фінансового становища господарюючого суб'єкту. В даному випадку корисний мотив частіше висловлений недостатньо очевидно, посадова особа розраховує на поліпшення фінансової обстановки для підприємства, на можливе підвищення дивідендів і т.і.

Розділ 2 «Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей» складається з п'яти підрозділів.

У першому підрозділі обґрунтовується необхідність формування криміналістичної характеристики даного виду злочинів.

Дані опитувань слідчих свідчать про те, що близько 90% респондентів в числі труднощів, що виникають при розслідуванні приховування валютної виручки, на першому місці вказали відсутність методичних рекомендацій.

Одним з важливих напрямків в розробці методичних рекомендацій є дослідження криміналістичної характеристики.

Стосовно злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей доцільно зупинитися на чотирьох основних елементах криміналістичної характеристики: 1) обстановка і умови скоєння злочинів; 2) суб'єкт злочинів (особа злочинця);

3) спосіб приготування, скоєння, приховування злочинів: 4) наслідки злочинів (в двох аспектах: сліди (ознаки) злочину і збитки, завдані злочином).

У зв'язку з тим, що відповідальність за діяння, пов'язані з приховуванням валютних цінностей передбачена статтею Кримінального кодексу, що має складну структуру диспозиції, криміналістичну характеристику даного злочину слід розглядати стосовно особливостей предмету зовнішньоекономічної операції, предмету злочину, встановлення умислу на відкриття або використання за межами України незаконних валютних рахунків або на приховування валютної виручки. Відмінність між розглядуваними формами злочинів, з точки зору елементів криміналістичної характеристики, проходить по лінії суб'єкту, обстановки злочину, способу скоєння та приховування і наслідків (слідів, ознак) злочинів.

У другому підрозділі характеризується предмет посягання.

У злочинах, передбачених статтею 80¹ КК України, об'єктом є суспільні відносини в фінансовій системі України, в сфері валютного обігу. Виходячи з диспозиції цієї статті і об'єкту посягання, предметом даного злочину є валютна виручка, а також валютні рахунки підприємств, установ і організацій, відкриті без дозволу Національного Банку України. Валютна виручка суб'єктів господарської діяльності - це сума валютних надходжень від продажу товарів і послуг за іноземну валюту (включаючи і валюти країн СНД), незалежно від джерела її походження. Ця виручка підлягає обов'язковому і повному зарахуванню на спеціальні розподільчі рахунки, що відкриваються і ведуться для клієнтів в комерційних банках України, що мають ліцензію Національного Банку України.

Оскільки введенням в 1993 році статті 80¹ КК України законодавцем переслідувалася мета перешкодження відтоку валютних коштів за кордон, слід відзначити, що термін "валютна виручка" в диспозиції носить декілька обмежений характер. Так, укладення посадовими особами суб'єкту підприємницької діяльності фіктивних договорів про виконання робіт (послуг) консультативного або інформаційного характеру дозволяє здійснювати перерахування на рахунки в зарубіжних банках валютних коштів, що не є валютною виручкою.

Слід також відзначити, що законодавцем досі чітко не визначений термін "валютні цінності", на що фактично зазіхають суб'єкти злочину за статтею 80¹ КК України.

Уявляється, що більш повним і точним в диспозиції статті 80¹ КК України може бути термін "валютні кошти". Прийняття нового Закону України "Про систему валютного регулювання і валютного контролю", проект якого представлений до Верховної Ради України, повинно сприяти більш чіткому визначенню порядку обігу валютних коштів в процесі зовнішньоекономічної діяльності.

Предметом статті 80¹ КК України також є валютні рахунки підприємств, установ і організацій, відкриті без дозволу Національного Банку України.

У третьому підрозділі дається криміналістична характеристика обстановки

та умов скоєння злочинів.

Характер обстановки і умов скоєння злочинів, пов'язаних з приховуванням валютної виручки є багатоплановим і охоплює різноманітні аспекти, пов'язані з певною матеріальною обстановкою, в якій підготовлюється, здійснюється, приховується злочинна діяльність, маскуються її наслідки - сліди. З поняттям обстановки в зазначеному розумінні пов'язане уявлення про умови, в яких відбувся злочин, що зумовили або сприяли його скоєнню. В цьому плані можна проводити паралель з аналогічним поняттям, прийнятим в кримінології.

Для побудови системи розглядуваного елемента криміналістичної характеристики доцільно виділити в ній наступні основні компоненти: 1) характер і умови роботи суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності; 2) нормативний і технологічний процеси зовнішньоекономічних операцій; 3) система обліку і звітності; 4) порядок здійснення розрахунків; 5) документація і документообіг; 6) валютний контроль.

Аналіз опитування слідчих, свідчить про те, що даний елемент криміналістичної характеристики оцінюється як один з найважливіших. На основі цього і даних вивчення кримінальних справ в дисертації освітлюються означені компоненти.

Четвертий підрозділ присвячений питанням описання способів скоєння дачного виду злочинів, виділені також способи приготування та приховування злочинів.

При дослідженні змісту елементів криміналістичної характеристики окремих видів злочинів, виникає необхідність виділити елемент, що був би зв'язуючим в даній системі і за допомогою якого досліджувалися б виявлені в процесі аналізу зв'язки між структурними елементами. Ось, чому, дослідженню способу злочину в криміналістиці, у відповідності з потребами практики, надається велике значення. При цьому він розглядається в трьох аспектах: як спосіб скоєння, спосіб приготування до злочину і спосіб його приховування.

Основними елементами приготування до скоєння злочину, пов'язаного з приховуванням валютних цінностей є: 1) визначення мети і прийняття рішення про приховування валютних цінностей; 2) збір і аналіз необхідної інформації: а) вивчення нормативних актів, регламентуючих питання здійснення розрахунків в іноземній валюті; б) консультації з питань приховування валютної виручки з відповідними особами (співробітники зовнішньоекономічних, торгових, податкових, митних, правоохоронних органів, банківських, адвокатських, аудиторських, біржових відомств і структур інших суб'єктів підприємницької діяльності); в) вивчення економічних чинників і встановлення потенційних партнерів; г) визначення можливостей контролюючих органів по виявленню відповідних порушень зазначеного виду і ухилення від відповідальності у випадку їх виявлення; д) вивчення обстановки, в якій доведеться діяти певним особам; 3) моделювання

злочинної діяльності: а) вибір способів приховування валютних цінностей; б) оцінка обставин; в) планування дій і в цілому побудова моделі злочину, його механізму; г) виконання спробних дій і аналіз отриманих результатів; д) прогнозування ймовірності викриття, планування дій по приховуванню злочину і його слідів, по протидії виявленню відповідними органами факту приховування валютної виручки; е) вибір операцій, при яких легше всього добитися злочинного результату. Цей елемент характеризується тим, що злочинці прагнуть виконати такі дії, що дозволяють створити видимість відповідності закону здійснюваних фінансово-господарських операцій і ускладнюють можливість виявлення порушень податковою адміністрацією і іншими правоохоронними органами; 4) організація злочинної групи і аналіз її персонального складу, в тому числі і осіб, яких необхідно залучити для виконання певних дій у відповідності з обстановкою і умовами скоєння злочину (як приватних, так і тих, що мають відношення до контролю за повнотою і правильністю виконання валютного законодавства); 5) планування і спроби встановлення зв'язків з правоохоронними органами для приховання злочинної діяльності і використання їх допомоги при скоєнні злочину.

Змістом способу приховування валютних цінностей є сукупність дій, що виконуються з метою ускладнення виявлення злочину і його слідів, а також прагнення уникнути відповідальності. Вони можуть бути виконані в різноманітних формах і різноманітними суб'єктами. Однак їх спрямованість зумовлена самим змістом злочинної діяльності. На вибір того або іншого роду способу приховування впливають обставини різноманітного роду: сфера діяльності суб'єкту; форма обліку і звітності, що використовується; характер угоди, що виконується; об'єктивна обстановка скоєння злочину; навички, уміння, наявність злочинного досвіду; знання нормативних актів і інші обставини. В загальній структурі способу скоєння розглядуваного виду злочинів, дії, направлені на його маскування і участь в ньому конкретної особи, поряд з підготовчими прийомами займають певну вагу.

При дослідженні засобів злочинної діяльності по приховуванню валютних цінностей відзначається повторність, дублювання способів злочинної діяльності.

Проведене дослідження дозволило виділити наступні способи скоєння злочину:

Спосіб N1. Неповернення валютної виручки за товари або послуги, що експортуються.

Спосіб N2. Договірне зменшення валютно-розрахункових зобов'язань партнера-нерезидента, в тому числі шляхом заліку взаємних вимог.

Спосіб N3. Приховування валютної виручки шляхом оплати з неї видатків за кордоном, не пов'язаних з даною зовнішньоекономічною операцією.

Спосіб N4. Приховування валютної виручки шляхом виплати нерезидентам в наявній іноземній валюті з наявної валютної виручки до здачі її в банк для зараху-

вання на валютний рахунок.

Спосіб N5. Приховування валютної виручки при здійсненні бартерних операцій шляхом її незарахування при здійсненні зустрічних закупок по схемі "товар - реалізація - товар".

Спосіб N6. Приховування валютних цінностей шляхом зміни умов договору.

Спосіб N7. Приховування валютної виручки шляхом припинення діяльності суб'єкту підприємницької діяльності.

Спосіб N8. Приховування валютних цінностей шляхом неповернення на Україну товарів і сировини, вивезених на тимчасове зберігання і переробку за кордон.

Спосіб N9. Приховування валютних цінностей шляхом незаконного відкриття валютних рахунків і участі в цьому власних іноземних юридичних осіб і офшорних компаній.

У відповідності з законодавством, для застосування до українських підприємств мір відповідальності за незарахування валютної виручки податковими органами і органами валютного контролю повинно бути встановлене:

- факт наявності валютної виручки;
- факт отримання резидентом валютної виручки;
- факт її незарахування на рахунки в уповноважених банках України;
- умисел службових осіб підприємства на ухилення від оподаткування або на приховування валютної виручки;
- відсутність дозволу НБУ на незарахування валютної виручки.

У п'ятому підрозділі описується особа злочинця.

Загальні питання криміналістичної характеристики злочинців і, зокрема осіб, що скоюють злочини в окремих галузях економіки, розроблені ще недостатньо, тому для дослідження такої характеристики особи суб'єктів злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей, поряд з узагальненням практики розслідування, враховувалися також кримінологічні дані про різноманітні групи осіб, що вчиняли різноманітні вчинки в сфері економіки (проти власності, господарські, посадові). Існують два аспекти дослідження певних груп таких осіб: криміналістичний, пов'язаний з вивченням особи обвинуваченого (що підозрюється), що направлений на використання отриманих даних для підготовки до проведення слідчих дій (допит, виїмка, обшук і ін.), і - кримінологічний, - пов'язаний з вивченням і дослідженням умов, що сприяли скоєнню злочину. Означені аспекти дослідження враховувалися для досягнення мети цього дослідження.

До числа осіб, що посягають на валютні ресурси держави, і, що є суб'єктом злочину, можуть відноситись: 1) громадяни України, що постійно проживають на території України і виступають як приватні особи при відкритті або використанні валютних рахунків без дозволу Національного Банку України; 2) посадові особи підприємств, установ, організацій, зареєстрованих на Україні і діючих на основі

законів України; 3) інші особи, що за дорученням означених в п. 2 осіб відкривають або використовують за межами України валютні рахунки без дозволу Національного Банку України; 4) особи, що займаються підприємницькою діяльністю і здійснюють свою діяльність на основі законів України і зареєстрували підприємницьку діяльність на Україні.

Узагальнення судової і слідчої практики з кримінальних справ про приховування валютних цінностей показує, що серед посадових осіб суб'єктів підприємницької діяльності, притягнених до відповідальності, керівники та головні бухгалтери складають 91%, їх заступники - 9%.

Аналіз судової і слідчої практики з кримінальних справ про приховування валютних цінностей по соціально-демографічним ознакам осіб, притягнених до відповідальності свідчить, що серед злочинців жителі міста складають 96%, а жителі сільської місцевості - 4%.

Розділ 3 «Основні положення розслідування злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей» складається з чотирьох підрозділів.

У першому підрозділі описуються криміналістичні питання розгляду слідчими матеріалів про скоєний злочин, виділені ознаки (сліди), що свідчать про можливість скоєння злочину, а також типові слідчі ситуації.

Питання про виявлення злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей, наряду зі специфікою, пов'язане з загальною проблемою латентності злочинів, що вчиняються в сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Розслідування приховування валютної виручки показує, що безпосередні завдання, що виникають в процесі досудового слідства необхідно конкретизувати в залежності від обставин, що зумовлюють направлення розслідування.

До основних ознак, що свідчать про наявність в діях посадових осіб суб'єкту підприємництва ознак злочину, передбаченого ст. 80¹, можна віднести:

- перевищення суб'єктом підприємництва встановленого 90-денного терміну для завершення розрахунків за зовнішньоекономічними операціями при незверненні в управління МЗЕЗіТ з клопотанням про його продовження;
- реєстрація учасника зовнішньоекономічної діяльності на митниці при поданні фіктивних документів про юридичну адресу фірми;
- укладення крупного зовнішньоекономічного контракту юридичною особою, що нещодавно зареєструвалася;
- участь в зовнішньоторговельній угоді в якості партнера-нерезидента оффшорної або власної компанії;
- укладення контрактів з одними й тими ж партнерами на один і той же предмет;
- укладення великих безтоварних контрактів (на надання послуг, виконання робіт);
- рахунок нерезидента - контрагента за договором відкритий в банках певних регіонів (Кіпр, Панама, штат Нью-Джерсі та т.і.), відомих як офшорні зони, а також в регіонах, відомих наявністю ліберального банківського законодавства (Литва, Латвія і т.і.);
- звернення резидента - експортера за бартерним контрактом в управління Міністерства зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі з приводу

змін умов договору; - непредставлення по закінченні встановленого терміну в банківську установу документів, що підтверджують проведення зовнішньоекономічної операції; - нездача валютних декларацій в Державну податкову адміністрацію суб'єктами підприємницької діяльності або непостановка на облік в її валютний відділ; - викривлення відомостей, що відбиваються в валютних деклараціях суб'єктів підприємництва; - особливі відносини зі сторонніми партнерами; - здійснення операцій, що раніше вже супроводжувалися порушенням норм валютного законодавства.

Узагальнення і аналіз слідчої практики свідчить, що на етапі порушення кримінальної справи характерними є три групи ситуацій: 1) коли відомості про скоєний злочин одержуються за рахунок оперативно-розшукової інформації у відповідності з Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність» і «Організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»; 2) коли первинні дані про скоєний злочин отримані в результаті перевірки, проведеної співробітниками органів, що здійснюють нагляд та контроль (прокуратура, податкова адміністрація, контрольно-ревізійна служба та ін.); 3) коли інформація про скоєний злочин отримана в результаті розслідування інших злочинів.

У ході розслідування приховування валютних цінностей слідчим потрібно знайомитися з великою кількістю документів, багато з яких - ретельним чином вивчати і досліджувати за допомогою науково-технічних засобів з участю фахівців. В розділі наводиться класифікація таких документів.

Другий підрозділ присвячений побудові типових версій на підставі типових слідчих ситуацій.

Схема здійснення пошукової діяльності при розслідуванні економічних злочинів може застосовуватися і по справах про приховування валютних цінностей і полягає у: 1) вивченні первинної інформації; 2) висуванні версій про сутність події, в зв'язку з якою порушена кримінальна справа; 3) перевірці висунутих версій про сутність події, що розслідується: а) визначенні завдань перевірки висунутих версій; б) пошуці вирішення завдань, перевірки версій; в) організації прийнятого рішення; г) здійсненні прийнятого рішення.

Особливе місце в системі типових версій по розглядуваній категорії справ займають припущення про мотивацію вчинків. Диспозиція статті 80¹ КК України припускає наявність умислу на скоєння вчинків. Мотиви скоєння злочину мають важливе значення для з'ясування суб'єктивної сторони.

Однією з найважливіших умов ефективного планування розслідування є знання слідчим основних нормативних актів законодавства про валютне регулювання, а також поповнення цих знань новими даними, що публікуються в вигляді коментарів до чинного законодавства, а також податкове, митне, банківське законодавство, нормативні акти про зовнішньоекономічну діяльність, іноземні інвестиції і т.і.

Опитування слідчих, що розслідували злочини, пов'язані з приховуванням валютних цінностей, а також вивчення планів розслідування по цих справах, свідчать, що в більшості випадків планування розслідування полягає в складанні письмових планів, носить характер аналітичної діяльності, метою якої є найбільш ефективна реалізація висунутих версій і систематизація отриманої інформації про злочин. Характерно, що в процесі такої діяльності знаходиться відображення один з основних принципів планування розслідування - динамічність. В ряді справ зміни в отриманій інформації, що відображають відповідно зміни слідчої ситуації, трансформують письмовий план.

У третьому підрозділі описуються питання участі спеціалістів в провадженні слідчих дій та судових експертиз.

Дослідження матеріалів кримінальних справ свідчить про те, що бухгалтерські знання в формах експертизи і участі фахівця використовувались при розслідуванні в наступних випадках: 1) при проведенні документальних перевірок виробничої і фінансово-господарської діяльності суб'єктів; 2) при проведенні судово-бухгалтерської експертизи; 3) в ході виїмки документів; 4) при огляді документів; 5) в ході допиту обвинуваченого; 6) при допиті осіб, що проводили документальну перевірку; 7) в ході допиту осіб, що проводили судово-бухгалтерську експертизу.

Вибір тієї чи іншої форми використання допомоги фахівця в розслідуванні приховування валютних цінностей зумовлений, передусім, можливостями означених форм, особливостями способів скоєння даної категорії злочинів, а також слідчими ситуаціями, що склалися по справі. Рішення про застосування спеціальних знань приймається слідчим на основі вивчення і аналізу матеріалів кримінальних справ.

На основі узагальнення практики і опитування слідчих, фахівців-бухгалтерів приводяться основні питання, що підлягають експертному дослідженню.

З широким впровадженням комп'ютерної техніки в господарську діяльність виникає питання щодо результативності виїмки слідчим документів і іншої інформації, що міститься в комп'ютері. В цій ситуації необхідне залучення фахівців в галузі комп'ютерної техніки.

Четвертий підрозділ присвячений питанням взаємодії слідчого з зарубіжними службами органів розслідування, правоохоронними та контролюючими органами.

Специфіка зовнішньоекономічної діяльності полягає в участі в ній суб'єктів різних країн, використанням міжнародних правил розрахунків і т.і.

У зв'язку з цим особливо актуальною стає проблема взаємодії правоохоронних органів України і зарубіжних країн. Необхідність об'єднання зусиль правоохоронних органів країн СНД знайшла своє втілення в "Угоді про взаємодію мілістерств внутрішніх справ незалежних держав в сфері боротьби зі злочинністю"

(укладеній на нараді міністрів внутрішніх справ незалежних держав в м. Алмата 23-24 квітня 1992р.). В свою чергу з 1993р. Генеральною прокуратурою України укладені Угоди про правову допомогу і співробітництво з прокуратурами країн СНД.

Особливе значення має взаємодія правоохоронних і контролюючих органів при розслідуванні злочинів, що скоюються організованими злочинними групами. В цих випадках здійснюється один з найважливіших видів взаємодії, що полягає в обміні оперативною інформацією між спеціальними підрозділами по боротьбі з організованою злочинністю органів внутрішніх справ і служби безпеки.

Для ефективного розслідування злочинів, передбачених ст. 80¹ КК України необхідно вдосконалення взаємодії спеціальних підрозділів органів внутрішніх справ і служби безпеки з державними контролюючими органами. Для цього необхідна розробка єдиної комп'ютерної системи з виходом на взаємодію з міжнародними організаціями (Інтерпол, Європол).

При розслідуванні злочинів, пов'язаних з приховуванням валютної виручки, велике значення має взаємодія слідчого з установами Національного Банку України, Міністерства зовнішніх економічних зв'язків і торгівлі України, Державного комітету статистики України, Антимонопольного комітету України, Державної податкової адміністрації України, Державної контрольно-ревізійної служби України і інших державних органів, що мають право контролю за дотриманням організаціями і громадянами законодавства. Даний вид взаємодії може здійснюватися в таких формах: а) передача отриманої при здійсненні контрольних функцій і аналізі інформації, відомостей, що можуть містити ознаки злочинної діяльності; б) отримання відомостей з автоматизованих інформаційних і довідкових систем і банків даних, що створюються означеними міністерствами і відомствами.

В порядку взаємодії органи Державної податкової адміністрації за дорученням спеціальних підрозділів по боротьбі з організованою злочинністю проводять перевірки своєчасності і правильності наданих документів, пов'язаних з визначенням платежів до бюджету і дотриманням валютного законодавства, одержують документи про платежі, витребують інформацію, пов'язану з підприємницькою діяльністю.

Кабінетом Міністрів України розроблена система обміну інформацією, необхідною для забезпечення валютного контролю, що припускає обмін інформацією між правоохоронними і контролюючими органами.

Основним органом, покликаним здійснювати валютний контроль, є Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі, що зобов'язане узагальнювати і аналізувати інформацію про стан розрахунків за зовнішньоекономічними операціями резидентів і щокварталу інформувати про це Кабінет Міністрів України.

Міністерство зовнішньоекономічних зв'язків і торгівлі зобов'язане також на-

давати правоохоронним органам за їх письмовими запитами або домовленостями у встановлені терміни інформацію з питань забезпечення валютного контролю.

У висновках, якими завершується дисертація, в скороченій формі підводяться підсумки дослідження. Автор висловлює пропозиції щодо вдосконалення законодавства та системи валютного контролю. Зокрема це стосується:

- розмежування відповідальності за відкриття або використання незаконно відкритих валютних рахунків за кордоном та за приховування валютної виручки;
- внесення доповнень в чинне законодавство відносно регулювання обліку і контролю за експортом та імпортом робіт, послуг та прав інтелектуальної власності;
- затвердження порядку реєстрації інвестиційних угод (контрактів);
- впорядкування порядку здійснення розрахунків в іноземній валюті;
- отримання інформації про фінансовий стан партнерів-нерезидентів.

Основний зміст дисертації викладено в публікаціях:

1. Городиський О.М. Питання методики розслідування злочинних порушень правил про валютні операції//Актуал. вопр. совершенствования законодательства и правоприменительной деятельности: Краткие тез. докл. и науч. сообщ. межрегион. науч. конф. молод. ученых и соискателей. - Харьков: Нац. юрид. акад. Украины. - 1996. - С. 74, 75.

2. Городиський О.М. Про необхідність формування криміналістичної методики розслідування приховування валютної виручки (ст.80¹ КК України)// Актуал. пробл. сучасної науки в дослідженнях молод. учених. - Вип.1: Матеріали наук. конф. молод. учених Ун-ту внутр. справ. - Харків: Ун-т внутр. Справ. 1996. - С. 101-103.

3. Городиський О.М. Питання взаємодії правоохоронних органів у виявленні способів приховування коштів в іноземній валюті//Вісн. Акад. правових наук України. - 1997. - № 1 (8). - С. 197-199.

4. Матусовський Г.А., Городиський О.М., Є.В. Бодяньський та ін. Операційний підхід до організації взаємодії правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю//Вісн. Акад. правових наук України. - 1997. - № 1 (8). - С. 200-203.

5. Городинский А.Н. Вопросы криминогенности валютных операций в сфере внешнеэкономической деятельности//Теневая экономика, проблемы борьбы с организованной преступностью и коррупцией в сфере экономики. Луганск: РИО ЛИВД МВД Украины. - 1997. - 0,2 др.арк.

6. Городиський О.М. Використання слідчим спеціальних знань при розслідуванні злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей//Вісн. Акад. правових наук України. - 1997. - №4 (11). - 0,15 др.арк.

Городиський Олександр Миколайович.

Криміналістична характеристика та основні положення розслідування злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09. - кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза.

Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 1998.

Досліджуються питання криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з приховуванням валютних цінностей. Виділені способи приховування валютної виручки. Розглядаються основні положення розслідування означених злочинів. Вносяться пропозиції з удосконалення валютного регулювання та валютного контролю в зовнішньоекономічній діяльності.

Ключові слова: валютні цінності, валютна виручка, валютні рахунки, зовнішньоекономічна діяльність, валютне регулювання, валютний контроль.

Городыский Александр Николаевич.

Криминалистическая характеристика и основные положения расследования преступлений, связанных с сокрытием валютных ценностей. - Рукопись

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09. - уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза.

Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого, Харьков, 1998.

Исследуются вопросы криминалистической характеристики преступлений, связанных с сокрытием валютных ценностей. Выделены способы сокрытия валютной выручки. Рассматриваются основные положения расследования указанных преступлений. Вносятся предложения по совершенствованию валютного регулирования и валютного контроля во внешнеэкономической деятельности.

Ключевые слова: валютные ценности, валютная выручка, валютные счета, внешнеэкономическая деятельность, валютное регулирование, валютный контроль.

Gorodysky Alexander Nikolayovich.

The criminalistic characteristic and basic rules positions of investigation of crimes connected to hiding of currency values. - Manuscript.

The dissertation for the competition for scientific degree of Candidate of Sciences (Law), speciality 12.00. 09. - criminal procedure, criminalistic and judge expertise.

The National Juridical Academy of Ukraine named after Yaroslav. Moudriy, Kharkov, 1998.

The author analyzes the problems of the criminalistic characteristic of crimes connected to hiding of currency values. The ways of hiding of the foreign exchange

earnings are chosen. The basic rules of investigation of indicated crimes are considered. The proposals on perfecting an exchange control and currency exchange regulation in foreign trade activities are introduced.

Key words: currency values, foreign exchange earnings, currency scores, foreign trade activities, exchange control, currency exchange regulation.